

А.А. Левченко, м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Оновлення національної системи освіти потребує вирішення ряду важливих освітянських завдань, що зумовлює зростання вимог до особистості вчителя, рівня його професійної підготовки. Не зважаючи на фундаментальність доробку сучасних дослідників із проблеми вдосконалення професійної підготовки шкільного педагога (І.А. Зязюн, Н.В. Кузьміна, В.О. Сластьонін, Р.І. Хмелюк, О.І. Щербаков), аналіз реалій шкільного буття сьогодні дає підстави стверджувати, що традиційні дослідницькі підходи до розв'язання проблем підготовки вчителя є недостатньо результативними.

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення національної системи освіти, як зазначено в державній національній програмі „Освіта”. Україна XXI століття”, є забезпечення безперервності освіти, перетворення її здобуття в процес, що триває впродовж усього життя людини. (4).

У контексті зазначеного актуалізується вагомість наукового пошуку дослідників, який сфокусовано на самоосвітній діяльності вчителя. Визнання того, що позитивно-активне ставлення вчителя до самоосвітньої діяльності є запорукою його професійного вдосконалення, особистісно-професійного саморозвитку, а сформованість потреби в самоосвіті виступає сприяючим фактором оновлення освітньої галузі, підсилює науковий інтерес до означеної сфери життєдіяльності фахівця.

Мета статті – висвітлити деякі аспекти проблеми оптимізації самоосвітньої діяльності майбутнього вчителя іноземних мов. Ми виходили з розуміння, що самоосвіта відіграє виключну роль у професійному зростанні вчителя іноземної мови. Специфіка мови як засобу спілкування полягає в тому, що вона знаходиться в процесі постійного розвитку й зміни, обумовленого як принципами її власного устрою, так і соціальними факторами. Тому, для стимулювання позитивної динаміки рівня комунікативної компетенції вчителю іноземної мови вкрай необхідно стежити за тенденціями розвитку мовних і соціокультурних явищ, поновлювати знання з іноземної мови й культури зарубіжних країн.

Останнім часом статус іноземної мови значно зріс. Вона все ширше набуває ролі засобу міжкультурного спілкування. У результаті виникає необхідність оновлення концептуальних основ навчання іноземної мови (її функції, цілей та змісту як освітньої галузі), розробки нових технологій організації процесу навчання мовам. Це обумовлює важливість формування в майбутніх учителів іноземної мови здатності орієнтуватись у трансформаційних процесах у сфері іншомосної освіти, зокрема здатності до оволодіння новими технологіями навчання мови та використання їх у практичній діяльності.

Проблема самоосвітньої діяльності є багатогранною. Теоретико-методологічні основи самоосвіти знайшли своє відображення як у класичній педагогічній спадщині (В.О. Духнович, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський), так і в працях сучасних дослідників (А.Я. Айзенберг, А.К. Громцева, В. Ільїн, Б.Ф. Райський). Обґрунтуванню сутності, структури, змісту самоосвітньої діяльності присвячені дослідження О.І.Кочетова, П.Г. Пшебильського, Є.П. Тонконогої, Я.С. Турбовського. Питання самоосвіти студентів стали предметом вивчення І.Л. Наумченко, Г.Н. Серікова, вчителів практиків – М.М. Заборщикова, Н.В. Косенко, О.Є. Лебедева. Окремі аспекти

самоосвітньої діяльності вчителя розглянуто в працях О.Г. Мороза, Н.В. Кічук, З.Н. Курлянд, С.О. Сисоєвої.

Проте, не зважаючи на певний доробок науковців у різнобічному дослідженні зазначеної проблеми, поки що поза їхньою увагою залишається, зокрема, своєрідність самоосвітньої діяльності вчителя іноземних мов. Не розкрито зміст і структуру його самоосвітньої діяльності, не з'ясовано особливості його іншомовної самоосвіти, не обґрунтовано критерії ефективності професійно-іншомовної самоосвітньої діяльності.

З метою з'ясування на діагностичному рівні деяких аспектів означеної проблеми стосовно особистості і професійної діяльності вчителя іноземних мов, нами було проведено анкетування. Респондентами виступали 56 учителів шкіл Одещини, переважна більшість яких (71%) – стажисти (тобто ті, хто працює в школі до 3-х років). Результати анкетування засвідчили, що значна кількість (89%) респондентів вважає самоосвітню діяльність „виключно важливою”. Проте, переважна більшість практикантів не має чіткого розуміння сутності самоосвітньої діяльності. Зокрема, типовими виявились такі судження вчителів-початківців, як-от: „самоосвітня робота це те, чим ти займаєшся взалюбки”; „самоосвіта, як робота над собою, є додатком до основної освіти фахівця”; „самоосвіта потрібна для того, щоб вчитель завжди був „у формі””.

Слід звернути увагу й на те, як сучасні вчителі оцінюють ступінь власної готовності до зазначеної сфери праці. З'ясовано, що лише кожен п'ятий респондент вважає себе „практично готовим”; „більше готовим, ніж не готовим” себе вважає кожний другий, а 25% – „більше не готовим, ніж готовим”. Є підстави вважати, що має місце й такий факт: є вчителі, які відчують утруднення в оцінці власної готовності до самоосвіти.

Набутий діагностичний матеріал дозволяє зробити певні попередні узагальнення. Так, у процесі підготовки майбутніх учителів іноземної мови у вищому навчальному закладі недостатньо уваги приділяється їхньої підготовці до самоосвітньої діяльності. Унаслідок цього значно знижується здатність учителя в ході практичної діяльності не тільки оптимізувати, а й навіть здійснювати самоосвітню роботу.

За твердженням науковців (В.К. Буряк, Н.В.Косенко, І.Л.Наумченко) існує невідповідність між зростанням обсягу наукових знань і низьким рівнем самоосвітніх умінь студентів, між творчою природою педагогічної праці та репродуктивним характером їхньої навчальної діяльності. Експериментальним шляхом доведено, що в системі засвоєння знань студентами, за їх свідченням, переважають педагогічні засоби впливу (організація, управління, регуляція) на шкоду самоорганізації, самоуправління, саморегуляції. Отже, навчальний процес у вищому навчальному закладі освіти має передбачати орієнтацію майбутніх учителів на саморозвиток та самовдосконалення, оволодіння ними методами наукового пізнання, що нададуть їм можливість із найменшими витратами праці й часу підвищувати рівень свого професіоналізму.

Для створення моделі самоосвітньої діяльності майбутніх учителів необхідно, перш за все, з'ясувати сутність досліджуваного явища. Слід підкреслити, що серед дослідників немає єдності у визначенні педагогічної сутності поняття „самоосвіта вчителя”, що пов'язується ними з багатоаспектністю цього феномену.

У психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до розв'язання проблеми самоосвіти. Більшість науковців розглядають самоосвіту як діяльність, спрямовану на набуття нових знань, підкреслюючи тим самим її суто освітню функцію.

Інші дослідники (М.М. Заборщикова, І.Л. Наумченко, Р.П. Скульський та ін.) пов'язують самоосвіту із професійним розвитком учителя, підвищенням рівня його професійної майстерності. У такому розумінні сутності самоосвітньої діяльності пріоритетне значення набуває її професійний аспект, а її метою визнається підвищення ефективності педагогічної діяльності.

Ще одним підходом (В.М. Козієв, О.І. Кочетов, Л.І. Рувінський) є зосередження на виховній функції самоосвітньої діяльності, акцентування її ролі в розвитку та вдосконаленні особистості, формуванні творчих здібностей. При цьому зазначається, що початковим етапом, основою всього процесу саморозвитку є самопізнання.

Останнім часом у педагогічній науці намітилась тенденція до розгляду самоосвіти в єдності її навчальної, виховної та розвиваючої функцій, професійного й особистісного аспектів і, таким чином, до більш цілісного визначення її змісту. Так, Г.Н. Серіков вважає, що самоосвіта – це засіб пошуку й засвоєння соціального досвіду, що одночасно виконує три взаємопов'язані функції – освітню, виховну та розвивальну. (7).

Н.В. Косенко, поєднуючи професійний та особистісний аспекти самоосвіти, відзначає спрямованість самоосвітньої діяльності на „вдосконалення професійної діяльності та особистісний розвиток”.(5; 4). При цьому, обидва аспекти завжди взаємопов'язані, мають вигляд напрямів цілісного процесу, що доповнюють один одного.

Характерною ознакою самоосвіти є її соціальна обумовленість, відповідність її змісту вимогам суспільства. У цьому зв'язку привертає увагу дослідницька позиція А.К.Громцевої, яка зазначає, що „самоосвіта – одна з рухливих і дуже гнучких соціальних категорій. Вона виникає як відгук на те нове, що починає зароджуватись у суспільстві”.(сноска). Разом із тим, у процесі самоосвітньої діяльності відбувається реалізація особистісних інтересів і потреб, розвиток особистісних якостей, становлення світоглядних позицій.

Для уточнення педагогічної сутності поняття „самоосвіта”, значний інтерес, на наш погляд, становить розуміння сучасними науковцями феномену „пізнавальна самостійність”. Доведено (М.А. Данилов, М.І. Махмутов, Т.І. Шамова), що найвищим ступенем пізнавальної діяльності особистості виступає її здатність вчитися самостійно для розв'язання нової пізнавальної задачі за умови спроможності самостійно організувати та здійснювати пізнавальну діяльність на підґрунті позитивного ставлення до пізнання. Останнє в дидактиці складає сутність поняття „самостійна пізнавальна діяльність”. Якщо людина оволоділа всіма складниками самостійної пізнавальної діяльності, то як результат формується важливе особистісне утворення – пізнавальна самостійність.

Пізнавальна самостійність є основою самоосвітньої діяльності, провідним фактором її розвитку та складається з цілого ряду самоосвітніх умінь. До них належать уміння самостійно визначати освітні цілі та засоби їх досягнення, уміння самостійно набувати знання та застосовувати їх на практиці, уміння організовувати й контролювати самоосвітню діяльність, уміння аналізувати й оцінювати її результат, прогнозувати наступний саморозвиток.

У нашому розумінні, особлива функціональна роль пізнавальної самостійності в самоосвіті особистості пов'язана з тим, що саме цю дефініцію характеризують, по-перше, саморегуляція пізнавальної діяльності, по-друге, синтез пізнавального мотиву й способів самоосвітньої поведінки, по-третє, стійке позитивно-активне ставлення

особистості до процесу пізнання нового.

Ще однією особливістю самоосвітньої діяльності є її творчий характер. Вже доведено, що ефективність розвитку та самовдосконалення особистості залежить від рівня розвитку її індивідуальних творчих можливостей (С.Л. Марков). Творчість – це внутрішня якість системи самоосвіти, її інтегративний елемент, що визначає рівень ефективності системи.

Ряд дослідників, зокрема А.К. Громцева, Г.Н. Серіков, зазначають, що самоосвітня діяльність обумовлена внутрішніми мотивами. Проте, не слід ігнорувати вплив зовнішніх мотиваційних факторів. У цьому плані доречно згадати судження В.О. Сухомлинського відносно процесу формування й розвитку потреби в самоосвіті. „Немає в людській поведінці нічого, що не мало б своїм стимулом зовнішнє, відбите в глибоко особистому, індивідуальному”, – вважає видатний педагог.(9; 425). Мається на увазі особливий вплив атмосфери, що актуалізує потребу особистості в самоосвітній діяльності.

Слід зауважити, що ідеї видатного педагога-практика мають неабияке значення для поглибленого розуміння педагогічної сутності поняття „самоосвіта”. На думку В.О. Сухомлинського, феномен „самоосвіта” пов’язаний, по-перше, з комплектуванням власної бібліотеки, по-друге, – з розумовою працею вдома, на самоті. Йдеться про важливість „свого життя в світі книжок”.(9; 423). Великий педагог був переконаний, що кожен учитель має повсякчас учитися, вдосконалювати фахові знання, бути в курсі сучасних наукових досягнень.

Намагаючись дослідити своєрідність самоосвіти вчителя іноземної мови важко переоцінити судження В.О. Сухомлинського відносно того, що художня література, поряд з науковою, є цінним джерелом самоосвіти. Вона відкриває багатства духовної культури людства, сприяє розвитку творчого мислення, стає в руках учителя одним із найбільш значних засобів виховного впливу. Дійсно, ця ідея має велике значення щодо самоосвіти вчителя-філолога, викладача іноземної мови. Художня література розкриває соціокультурний контекст використання іноземної мови, „природним” чином збагачує лексичний запас, створюючи, умови для формування соціокультурної та мовної компетенції фахівця, формуючи основи мовленнєвої творчості. Разом із тим, художня література служить для вчителя засобом соціокультурного впливу на учнів. „Інтерес учителя до художньої літератури, за словами В.О. Сухомлинського, – „це якраз та сфера духовного життя, в якій стикається вихователь і вихованець.”(10; 478).

Додамо, що саме аналіз педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського дає підстави для суттєвого доповнення сучасних уявлень про феномен „самоосвіта вчителя”. У багатьох працях учений-педагог зазначає, що успішна діяльність учителя неможлива без наукового дослідження. Мається на увазі самостійний пошук і знаходження вчителем у педагогічній науці шляхів вирішення навчально-виховних проблем та їх творче використання в практичній діяльності. Отже, для цього потрібна така організація процесу підготовки майбутніх учителів, яка б забезпечувала формування й розвиток їхніх дослідницьких умінь, пізнавальної самостійності. А підґрунтям останнього для вчителя є, на думку В.О. Сухомлинського всебічне вивчення особистості дитини. Професія вчителя, на його думку, – „це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється.”(9; 420).

З метою більш рельєфного уявлення про досліджуваний феномен звернемося до довідникових джерел. За визначенням “Українського педагогічного словника” самоосвіта – це “освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід’ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань”.(2; 296).

У педагогічному енциклопедичному словнику самоосвіта визначається як “цілеспрямована пізнавальна діяльність, керування якою здійснюється самою особистістю; набування систематичних знань у будь-якої галузі науки, техніки, культури, політичного життя тощо. В основі самоосвіти – інтерес того, хто займається в органічному поєднанні з самостійним вивченням матеріалу.”(1; 252).

З огляду на вище викладене можна стверджувати, що самоосвітня діяльність майбутніх учителів – це специфічний вид діяльності, який характеризується цілеспрямованістю, активністю, самостійністю, зумовлений організаційно-педагогічними та соціально-психологічними чинниками, передбачає самостійне визначення самоосвітніх цілей і засобів їх досягнення та спрямований на формування здатності вчителя до саморозвитку й самовдосконалення.

Перспективи подальшого вивчення проблеми самоосвіти вчителя ми пов’язуємо з науковим обґрунтуванням та практичною апробацією педагогічної технології формування готовності майбутнього педагога до зазначеної сфери діяльності на основному стані його професійної підготовки – в умовах вищої педагогічної школи.

Л і т е р а т у р а :

1. Педагогический энциклопедический словарь /Гл. ред. Б.М. Бим-Бад; Редкол.:М.М. Безруких, В.А.Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376с.
3. Громцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию: Учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1983. – 144с.
4. Державна національна програма “Освіта”(Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – №44-46.
5. Косенко Н.В. Самообразование молодого учителя как условие непрерывности его образования: Дисс. ... канд. пед. наук. – Л., 1990. – 204с.
6. Педагогический энциклопедический словарь /Гл. ред. Б.М. Бим-Бад; Редкол.: М.М. Безруких, В.А.Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528с.
7. Сериков Г.Н. Качество подготовки специалистов в вузах и оптимизация обучения: Учебное пособие. – Челябинск: ЧПИ, 1982. – 214с.
8. Сериков Г.Н. О соотношении между самостоятельной работой и самообразованием // Новые исследования в педагогических науках. – 1989. – Вып.1. – С.28-30.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п’яти томах. – Т.3. – К.: Радянська школа, 1997. – 670с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п’яти томах. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1997. – 670с.

Аннотація

В статтє рассматривается проблема самообразовательной деятельности будущих учителей. Раскрываются сущность, особенности и механизм результативного осуществления данного вида деятельности.